

पशु रહેठाण

पशु विज्ञान केंद्र, लीमणेडा
आदिवासी संशोधन-व-तालीम केंद्र
आणंद कृषि युनिवर्सिटी, हेवगढ बारीया - ३८९ ३८०

પશુ રહેઠાણ માટે સ્થળની પસંદગી માટેના નીચેના મુદ્દાઓ ધ્યાને લેવા જોઈએ.

- સ્થળ ઉચાણવાળી, સુકી અને સારી સમતલ તેમજ યોગ્ય ઢાળવાળી જેથી વરસાદનું પાણી અને અન્ય ગંદુ પાણી સરળતાથી વહી જાય.
- સ્થળ રસ્તાની નજીક પણ મુખ્ય રસ્તાથી થોડે દુર હોવું જોઈએ .
- પાણી તથા વીજળી પુરવઠો પુરતા પ્રમાણમાં નિયમિત મળતો હોવો જોઈએ
- વૃક્ષો હોય તેવી જગ્યા અથવા ન હોય તો શેડથી ચાર મીટર દુર વૃક્ષો ઉછેરવા તેમજ રહેઠાણની ચારે બાજુ લીમડા, નીલગીરી કે શરૂ જેવા વૃક્ષોની હાર કરવી, જેથી વાતાવરણ ઠંડકવાળું રહે.
- શેડની લંબાઈ પૂર્વ-પશ્ચિમ રાખવી, પરંતુ દરિયાકાંઠે, પવનની દિશામાં શેડની લંબાઈ રાખવી.

પશુ રહેઠાણનું બાંધકામ કરવા માટે જરૂરી જગ્યા, ભોયતળિયું ગમાણ, દિવાલ, છાપરું તથા મુત્રનીક, લાઈટ, પાણી તેમજ વાડ વિશે પહેલેથી ધ્યાન આપવું જોઈએ અને જરૂરીયાત મુજબ બાંધકામ કરવું જોઈએ. પશુઓના રહેઠાણ પાછળ ખર્ચ વધું પડતો થાય નહી તે માટે શેડની દિવાલો પાંચ ફુટ જેટલી ઉચી લઈ થાંભલા બનાવી છાપરું બનાવવું અને જરૂરી માપની અંગલો કે પાઈપો વાપરવી. છાપરુ એસ્બેસ્ટોસ કે સીમેન્ટના પતરાંથી બનાવવું પશુઓના રહેઠાણનું ભોયતળિયું રેતી-સિમેન્ટ-કપચી - ચીડ વાપરી જાનવર લપસી ન પડે તે રીતેનું કકરુ બનાવવું અને એ રીતે જુદા જુદા વર્ગના પશુઓ માટે નિયત કરેલ માપ પ્રમાણે ગમાણો બનાવવી. પુખ્ત ઉમરની ગાયો-ભેસો માટે ૪.૫ ફુટ, વોડકીઓ માટે ૪ ફુટ, નાના વાછરડા-પાડીયા માટે ૩-૩.૫ ફુટના અંતરે કડાં રાખવા જોઈએ. દુધાળ જાનવરો માટેના શેડમાં દરેક પશુને ઉઠવા-બેસવા ઓછામાં ઓછી ૪.૫ ફુટ જગ્યા મળે તેવું આયોજન કરવું . મળમુત્ર માટેના નિકાલ માટેની નીક ૩૦ થી ૪૦ સે.મી. પહોળી અને છીછરી બનાવવી. ગમાણથી નીક તરફનો ઢાળ ૪૦ ઈંચે એક ઈંચ પ્રમાણે રાખવો. શેડના છાપરાના ટેકા માટે જે થાંભલા બનાવો તે ઓછામાં ઓછા ૩૫ x ૩૫ સે.મી.ના બનાવવા અને ટકાઉ તથા મજબુત બને તે રીતે સારું પ્લાસ્ટર કરવું છાપરાને આધાર આપવા થાંભલા સાથે આવતી મુખ્ય પાઈપ ૨ થી ૨.૫ ઈંચની રાખવી. પશુઓ માટેના શેડ બનાવીએ તેની છાપરાની નીવ ૧૧ ફુટ જેટલી ઉચી રહે તે રીતે છાપરું બનાવવું. છાપરું બે નેવાવાળું હોય તો છાપરાનો મધ્યભાગ ૧૪ ફુટ જેટલો ઉચો રાખવો. જેથી ઉનાળામાં ગરમીની સમસ્યા હળવી બને. વરસાદનું પાણી શેડમાં ન આવે તે માટે છાપરું દિવાલથી કે થાંભલાથી ૨.૫ ફુટ બહાર રહે તેવી ગોઠવણ કરવી.

પશુઓનું રહેઠાણ ઓછા ખર્ચે આરામદાયક,સારા હવા-ઉજાસવાળું તથા સૂકુ રહે તેવું બનાવવું જોઈએ. આ રહેઠાણમાં દરેક જાનવર માટે ભોયતળિયાની જગ્યાની સરેરાશ લંબાઈ ૧.૫ થી ૧.૭ મીટર અને પહોળાઈ ૧.૦ થી ૧.૨ મીટર રાખવમાં આવે છે.

જાનવરો/પશુઓને કોઢમાં સરેરાશ માથાદીઠ ચાર ચો.મી જગ્યા આપવી જોઈએ. જેથી તેમને હલનચલનમાં બેસવા ઉઠવામાં તકલીફ પડે નહી ખાસ કરીને ભેંસોમાં ત્રાંસી બેસવાની ટેવ હોય છે. કોઢ(તબેલા)ના છાપરાની ઉચાઈ મોભ આગળ ૨.૭ થી ૩.૦ મીટર અને નેવા આગળ ૨

થી ૨.૨ મીટર રાખવી યોગ્ય છે.

પશુઓના રહેઠાણનું ભોયતળિયું જે તે સ્થળના વરસાદના પ્રમાણ અનુસાર સામાન્ય રીતે આજુબાજુની જમીન કરતા ૧૫ થી ૪૫ સે.મી. ઉચુ રાખવુ જોઈએ. ભોયતળિયું ઈટોના ખડ્યાવાળું અને શક્ય હોય તો પાકું સિમેન્ટ કોન્ક્રીટનું બનાવવું. ખર્ચની દ્રષ્ટિએ આવુ પાકું ભોયતળિયુ થોડુ મોઘું પડે છે. ભોયતળિયાને ગમાણથી દર ૪૦ ઈંચે એક ઈંચનો ઢાળ આપવો જેથી આંચળ બગડવાના પ્રશ્નો ઓછા થાય છે અને જાનવર સારી રીતે વાગોળી અને ખોરાક પચાવી શકે છે.

- પશુઓના રહેઠાણ/કોઢ બનાવતી વખતે આખી દિવાલના બદલામાં થાંભલા ખોડવા અથવા ત્રણ બાજુ ૧/૩ દિવાલ ચણી તેના પર સિમેન્ટ કે લોખંડના થાંભલા ઉપર છાપડુ રહે તેવી વ્યવસ્થા ગોઠવવાનથી બાંધકામનો ખર્ચ ઘટાડી શકાય છે. છાપડુ અનાવવા માટે નળિયા,એસબેસ્ટોસ સિમેન્ટ અથવા ગેલ્વેનાઈઝડ લોખંડના પતરા અથવા સિમેન્ટ કોન્ક્રીટનો ઉપયોગ થઈ શકે છે. સખત ગરમી કે ઠંડો પવન અને વરસાદની વાછટ અટકાવવા છાપરાની લંબાઈ થાંભલાની બહાર જરૂરીયાત મુજબ ૫૦ થી ૭૫ સે.મી. રાખવામાં આવે છે.
- કોઢના છાપરા પર ખાસ કરીને ઉનાળાની ગરમ ઋતુમાં સુકા પૂળા જેવા કે કડબ-પરાળ વગેરે નો અર્ધા થી પોણા ફુટ જેટલો થર કરવાથી કોઢમાં ૨ થી ૪ સે. તાપમાન ઓછું રહે છે અને ઉનાળાની ગરમી સામે ખૂબ જ રક્ષણ મળે છે. તેમજ ગરમીમાં પશુઓને ખુલ્લામાં બાંધવા કરતા કોઢમાં રાખવામાં આવે તો ઘણો ફાયદો થાય છે.
- પશુઓને ખોરાક ખવડાવવા માટે અવા મકાનોમાં દિવાલની લંબાઈને સમાંતર અંદરથી અર્ધ ગોળાકાળ બે થી અઢી ફુટની ગમાણ બાંધવામાં આવે છે. ગમાણ પથ્થર,લાકડું,ઈટો અને સિમેન્ટ,રેતીની કે સિમેન્ટ કોન્ક્રીટની બનાવી શકાય.
- ગામડાઓમાં ૮૦-૯૦ ટકા પશુઓને અપુરતી જગ્યામાં બંધીયાર અવસ્થામાં રાખવામાં આવે છે. તેમને સુર્યપ્રકાશ તથા હવા-ઉજાસ ખૂબ જ અપૂરતા પ્રમાણમાં મળે છે. ગમાણ લાકડાના આડાશવાળી તથા માટીની હોય છે.અને આખુ વર્ષ ૨૪ કલાક પશુઓને કોઢમાં રાખવામાં આવે છે. જેના કારણે કેટલાક જાનવરોમાં ખરીઓ વધવાના ૨૦ ટકા જાનવરોમાં આંઉના સોજાનો રોગ,ચામડીના રોગો વગેરે જોવા મળે છે. તથા દૂધ ઉત્પાદન ઓછુ મળે છે.
- પશુઓના રહેઠાણમાં ખુલ્લા વાડામાં પશુની ગણતરી ધ્યાનમાં લઈ યોગ્ય માપના હવાડા તૈયાર કરાવવા જેથી ચોવીસે કલાક ચોખ્ખું પાણી મળી રહે, પશુઓના રહેઠાણમાં બપોર પછી તો સૂર્યનો તાપ પૂર્વ-પશ્ચિમ રહે તે રીતે આયોજન કરવું અને ગમાણ ઉતર-દક્ષિણ ગોઠવાય તેનું ધ્યાન રાખવું.
- પશુઓના રહેઠાણમાં પાકા ભોયતળિયામાં જાનવરોને ઉભા રહેવાની જગ્યાની પાછળ મળ-મુત્ર વહી જવા માટે છીછરી નીક બનાવવી જોઈએ એને બીજે છેડે પેશાબ ભેગો થવા માટે એક કુંડી બનાવી શકાય આ કુંડી તરફ નીકનો ઢાળ ૧ : ૪૦ નો રાખવામાં આવે છે. નીકની પહોળાઈ ૩૦ સે.મી. અને ઉંચાઈ ભોયતળિયાની સપાટી થી ૫ સે.મી. જેટલી રાખી શકાય.
- પશુ રહેઠાણના ગમાણ,છાપરા,ભોયતળિયુ,દિવાલ વગેરેમાં તિરાડો પડે તો તાત્કાલિક

પૂરી દેવી નહિતર આ તડ—તિરાડોમાં જીંગોડા,ચાંચડ,ઈતરડી,જુ જેવા બાહ્ય પરોપજીવીઓ ભરાઈ રહે છે અને મધ્યરાત્રી દરમ્યાન જ બહાર નીકળી પશુઓનું લોહી ચુસે છે. ઉપરાંત અનેક રોગોનું વહન કરે છે.

- પશુ રહેઠાણમાં રાત્રી દરમ્યાન અવલોકન થઈ શકે તે માટે વિજળી—પ્રકાશની સગવડતા રાખવી જોઈએ.
- પશુ રહેઠાણની આસપાસ વૃક્ષો ઉગાડવાથી ઉનાળામાં લૂં કુંકાવા સામે રક્ષણ આપે છે. ઉપરાંત ૫ ટકા જેટલું સૂર્યની ગરમી ઓછી કરે છે. અને ભેંજ વધારે છે તેથી પશુઓની આરામદાયકતામાં વધારો થાય છે.

પશુ રહેઠાણ માટેના શેડ બનાવીએ ત્યારે નીચે મુજબની જગ્યા આપવી જોઈએ.

વર્ગ	છાપરા નીચે જગ્યા (ચો.મી)	ખુલ્લી જગ્યા (ચો.મી)	વાડા દીઠ વધુંમા વધુ પશુઓની સંખ્યા
ગાય	૩.૫	૭.૦	૫૦
ભેંસ	૪.૦	૮.૦	૫૦
વોડકીઓ (૧-૩ વર્ષ)	૨.૦	૪.૦	૩૦
વાછરડા (વર્ષ નીચે)	૧.૦	૨.૦	૩૦
વિયાણઘર	૧૨.૦	૧૨.૦	૧
સાંઢ/ પાડો	૧૨.૦	૧૨૦	૧

આજ રીતે ગમાણ માટે નીચે પ્રમાણેના માપ રાખવા જોઈએ.

ગમાણના માપ સે.મી.

વર્ગ	આગળની ઉચાઈ	પાછળની ઉચાઈ	ઉડાઈ	પહોળાઈ
પુખ્ત ગાય	૬૫	૧૦૦	૩૫	૬૫-૭૦
વોડકીઓ	૬૦	૮૦	૨૫	૬૦
વાછરડા	૫૦	૭૫	૨૦	૬૦

: લેખકો :

ડૉ. સફી વહોરા અને ડૉ. જી. એન. થોરાત
પશુવિજ્ઞાન કેન્દ્ર, આ.કૃ.યુ., દેવગઢ બારીયા